

KEMSEI ISTVÁN

JAKAB APOSTOL: AZ IGAZSÁG ÉS TÉVEDÉS

„Ezenképpen a nyelv is kicsiny tag és nagy dolgokkal hán-
ja magát. Ímé csekély tűz mily nagy erdőt felgyújt! A nyelv is
tűz, a gonoszságnak összessége. Úgy van a nyelv a mi tagjaink
között, hogy megszeplősíti az egész testet, és lángba borítja éle-
tünk folyását, maga is lángba boríttatván a gyehennától. Mert
minden természet, vadállatoké, madaraké, csúszómászóké és ví-
zické megszelídíthető, és meg is szelídíttetett az emberi termé-
szet által, de a nyelvet az emberek közül senki sem szelídítheti
meg; fékezhetetlen gonosz az, halálos méreggel teljes. Ezzel áld-
juk az Istent és Atyát, és ezzel átkozzuk az embereket, akik az
Isten hasonlatosságára teremtettek. Ugyanabból a szájból jó ki
áldás és átok. Atyámfiai, nem kellene ezeknek így lenni!” (Ja-
kab apostolnak közönséges levele 3.)

Aki a nyelvről, annak természetéről ezeket a mondatokat
képes volt végiggondolni és kifejtetni, nem lehetett akárki.
Hogy személyiségéhez közelebb kerülhessünk, a legjobb, ha el-
képzelünk magunknak egy görögös műveltségű – vagy ahogy a
Legenda aurea írja: „*Alphaeus fiának hívják tehát, mert a tuda-
mány kinyilatkoztatása által tanult volt.*” –, a róla fennmaradt
életrajzi adalékok szerint valószínűleg előkelőbb családból
származó jeruzsálemi férfit, az apostolok egyikét, akit Jézus
testvérének is mondtak később, már annak okán is, hogy állí-
tólag a megréveztségig hasonlított a Megváltóra. A legenda ta-
núnak hozza erre a hasonlóságra Júdást, akinek meg kellett
csókolnia a letartóztatás előtt álló Jézust, hogy a rá vadászó ha-
tóság még véletlenül se tévesztthesse össze Jakabbal. Persze, más
források arról tanúskodnak, hogy Jézus és Jakab csupán unoka-
testvérek voltak, s közülük a fiatalabb, Jakab volt a tanítvány.
A legendáknak azonban megvan az a tulajdonsága, hogy foly-
tonosan, különböző érdekek által irányítva formálódnak az
időben, más és más alakot öltenek, s ember legyen a talpán, aki
annyi évszázad elteltével belőlük az igazságot kihámozza.

Jakabról szólva egyébként is az a legjobb, ha nem tartjuk
egészen hitelesnek a Jeruzsálem lerombolása után kétszáz évvel
született, és a bizánci egyházpolitikát híven kiszolgáló Euszebi-
osz megállapítását, aki így írt róla: „*Anyja méhétől fogva szent
volt, bort és részegítő italt nem ivott, húst nem evett, borotva nem
érintette fejét, nem kente testét olajjal és nem fürdött.*” Jakab sem-
miképpen nem lehetett ilyen ember, mert amellet, hogy hitt
Krisztus isteni származásában, mellesleg híthű zsidó is volt.
Euszebiosz maga írja, mintegy önmagát is cáfolva némiképp,
hogy Jakab „*beléphetett a Szentélybe*”. „A” Szentély pedig akko-
riban csak egy volt Jeruzsálemben: az, amelynek ormáról Jaka-
bot is letaszították. Oda viszont csak olyan személy juthatott
be, aki elvégezte a napi kétszeri rituális mosdást. Mocskos em-
ber nem léphette át a Templom küszöbét.

Hogyan milyen élet folyhatott akkor a Templomban, mai
eszünkkel felfogni sem tudjuk. Azt meg főként nem, hogyan
képviselhette magát egyetlen szentélyen belül, sőt egyidőben
minden zsidó „filozófiai irányzat” – ahogy a felekezeteket
Josephus nevezte. Olyan volt ez a vallástörténeti kavalkád,
mintha ma egy templomban, közösen tartanák a katolikus, re-
formátus és evangélikus istentiszteletket. Ám ami tolerancia
az egyházak között ma szinte elképzelhetetlen, az akkor a min-
dennapi gyakorlatot képezte. Nyilván azért történhetett meg

ez, mert az irányzatok között jóval több volt a hasonlóság, mint
az elválasztó különbözőség. Az Úr ugyanis személyében és
uralmában ugyanaz. Még Jézus követőinek számára is. És ez na-
gyon lényegbevágó azonosság. Jakab is azért lehetett a Temp-
lom egyik főpapja (nem püspök, kedves Euszebiosz, hol volt
akkor még a püspök?), ezért beszélhetett Kajafásnak és a többi
papnak – politikai ellenfelcinek – Jézus tanairól, ezért engedték
meg neki, hogy saját híveket szervezzen.

A görögös műveltség – amellyel Jakab is rendelkezett – Je-
ruszálemben (s mindenütt, az egész, korabeli, „művelt” világon,
ami nagyjából a Földközi-tenger partvidékének városait jelen-
tette akkor), korántsem volt a véletlen következménye. Az első
évszázadban ugyanis, még minden görög volt. Talán csak a val-
lásokat kivéve. Görögül írtak, görögül gondolkodtak, még ma-
gában, Jeruzsálemben is, hiszen köztudottan a teljes Újszövet-
séget is görög nyelven alkották meg az apostolok, ez a többnyire
művelt emberek társasága, ez a kiscsoportos, javarészt értel-
miségeiből összeállt korabeli ellenzéki kör. A művelt Jakabon
kívül Lukács apostol például orvos volt, Máté adószedő, Pál
pedig előkelő farizeus család szülötte, aki természetesen görögös
műveltséget is kapott iskolázása folyamán. Máig nyitott a kér-
dés, hogy vajon, minek okán tömörödött több évszázadon ke-
resztül egyetlen nyelv ernyője alá az egész korabeli európai és
közel-keleti civilizáció?

Minél jobban közelítettünk a tengerparthoz, annál görö-
gebben virágzott ezen a tájon minden. Egy-egy görög, szír, zsidó
város sorakozott egymás mellett, szép egyetértésben. Nem be-
szélve a júdeai területekbe beékelődve élő, asszír származék
szamaritanusokról. A Jeruzsálemhez közeli Gáza például szintén
görög volt. De sok görög élt Jeruzsálemben is, épp úgy, ahogyan
sok zsidó a római fennhatóságon kívüli, parthus Babilonban
vagy akár magában Rómában. Ám a legjobb példának talán a
soknemzetiségű Alexandriát vehetjük, amely legalább annyira
számított görög, szír, mint zsidó és még többféle nemzet város-
ának is egyszerre. Még mindig virágzott a görög filozófia, pedig
hol volt már Athén! Egyelőre fölöslegesen csörömpöltek pán-
célzatukban, pajzsokkal, széles, rövid kardjukkal hadonászva
Földközi-tenger szerte a hódító római cohorsok. Kezdetben
mindenestül barbár, minden értéken átgázoló sereg volt ez
procuratorostul a görögökhöz, szíriaiakhoz, zsidókhöz képest.
Az évezredes, önnön dekadenciájába fordult, passzív, csak ha-
gyományaival és belvillongásaival törődő jeruzsálemi kultúra rá
sem hederített eleinte ezekre a hadakra, hiszen a rómaiak sze-
repe és feladata evvel a magatartással szemben pusztán a testi
hódítás lehetett, a legyilkolászás, a tömeges terror számtalan és
jól bevált eszköztára, ami tetteknek a szellemhez, „magasztos”
műveltségtartományhoz, szokásrendhez semmi köze. A rómaiak
hatalma egyelőre abban nyilvánult meg, hogy időnként ledö-
dtek egy-kétezer, fegyvertelen, ellenálló embert, akik testük-
kel, lemeztelenített nyakukkal védték a Templomot az idegen
diktatúra jelképeivel szemben. No és a politikacsinalás gyakor-
latában: az örökös viszálykeltésben a különböző vallási-
filozófiai irányok között. Ez volt valójában a római, mert ha
Rómában minden utáncat volt is, a szobrászattól kezdve az is-
tenvilágig, a hatalommal folytatott manipuláció istenigazából

INTÉZMÉNYEK – RÉGIÓ, MEGYE, KISTÉRSÉG

saját találmánynak könyvelhető el. S a politikával együtt a meghódított terület kultúrájának lassú, következetes felőrlési technikája is mindenestül római lelemény.

Am hiába volt már háromszáz éve halott Theokritosz, s majdnem háromszázötven éve Arisztotelész. A görög filozófiai gondolkodás – legalábbis az első század hatvanas éveig, tehát nagyjából Jakab haláláig – tovább élte egyre halványuló világát, sőt szervesen be is épült például a zsidó kultúrába, de nyilvánvalóan a többibe is. Am a rómaiaknak éppoly kevés köze volt mindehhez, mint a korai kereszténységhez, amiről persze Flavius Josephus is csak mint egy új, eddig ismeretlen, és a többihez egyáltalán nem hasonlítható irányzatról emlékezik meg. Annak nehéz születéséhez, lassú kibontakozásához sem volt sok köze. Azt is csak elszenveték később, majd kényszerűen államvallássá tették, mint ahogyan majd az Erzsébet-kori Anglia a protestantizmust.

A Közel-Kelet „benszüllöttjeinél” ezekben a mélyebb emberi tartományokban mintha megállt volna az idő, ahogyan ma mondanánk. Dehogy is állt meg, csak ráérősebb volt. Nem rohangált az első évszázad első felének embere föl-alá információért. Nem keresett újabb s újabb izgalmakat. Amúgy is gondoskodtak erről a rómaiak, akiknek egyébként nem volt sürgős egy távoli provincia teljes meghódítása. Jeruzsálemben egyelőre megvolt minden, ami az élethez kellett. A Törvény még működött, a kultúra pedig dolgozott, ahogyan tudott, mint bármilyen zsarnokság alatt: alig zavartatva, de inkább távolabbra húzódva a fegyverektől. Egyre gyorsabban bomladozva is megpróbálta magát fenntartani egészen addig, amíg 70-ben Titus meg nem találta ezekre a problémákra a véres megoldást. „*Ne zavard köreimet*” – mondta hat évszázaddal azelőtt Thalész a rátörő katonának. S neki volt igaza. A barbár kardja ugyanis aligha dönt el valamit a gondolkodásban, legföljebb a test működését szünteti meg. A szellem, minden erőszak ellenére fennmarad.

A szírt, a görögöt, számtalan, e tájon megforduló népeket például hosszú ideig nem zavarta a jeruzsálemi Templom létezése. Mint ahogy zsidókat se más istenhit szokásrendszere. Mindenki élt, áldozott a saját isteneinek. Mélyen, a tudatuk alatt elraktározták, hogy Isten közös, akárhol, akármilyen név alatt imádkoznak is hozzá. És itt léptek közbe a rómaiak. Legelőször Caligula. Nála némiképp szelídebben, tétovábban, de olykor kegyetlenebbül is Pontius Pilátus. Elegük volt ebből a toleráns dekadenciából. Őket nem érdekelte más, csak mindenáron uralkodni akartak a térség fölött. *Divide et impera*. Avagy: veszi össze az alexandriai görögöt a zsidóval, a zsidót a szírral, a babilóniai parthust a zsidóval. S végül: a zsidót a zsidóval: a farizeust (szegény farizeusok: nekik jutott az utókorban a leghírhatalmasabb szerep, pedig nem érdemelték meg!) a saddeuceussal, a Jeruzsálembé zarándokló galileait a samaritánussal. S ha még ez sem elég: küldj rájuk rablókat, a samaritánusokra Eleazárt, a zsidót, a zsidókra a sikariosokat, ezeket a lesből ölő, késes gyilkosokat. Josephus leírása ezekről a dolgokról pedig csakis halomásra alapuló vázlata lehet a valós történeteknek. Ennek a dekadensen toleráns, vagy toleránsan dekadens kultúrának összeomlása ugyanis több mint tragikus folyamat, és igen gyorsnak tűnik. Alig több mint harminc év alatt végez Jeruzsálemmel és a Templommal. Közben éhínség tizedeli a népeket, tízezrével hullanak el a fegyvertelen ártatlanok, akiknek egyetlen bűne az, hogy ragaszkodnak hagyományaikhoz, ezalatt legendákba vész egy történelem. Egy ókori világváros ezer éve. Amit ebből később a sötétség korszakának egyházatyái földol-

goznak majd, és kanonizálnak, az végső kimenetelében maga a merő, erősen németes középkori katyvasz, amely majd jászlat képzel oda, ahol sohasem volt jászol, s istállót oda, ahol ilyet sohasem építettek. De ez már egy újabb sok századdal későbbi politika hitelesítésének rítusa.

Jézus keresztthalála után azonban mintha mégis felgyorsultak volna az addigi egység bomlásának folyamatai. A megosztáson alapuló birodalmi politika gyümölcsei szinte maguktól kezdtek beérni. Róma ugyanis a felszínen a leigázott népek közötti békét pártolta, am azok mintegy véletlenül nem támogatták ebbéli törekvéseiben. Hol itt, hol ott lángoltak fel a kisebb-nagyobb csetepaték, az egyes népek küldöttségei egymásnak adták a kilincset a császárnál, aki hol ennek, hol annak adott igazat. Hogy ennek következtében-e, de a világtörténelem első ismert közel-keleti háborúja a hatvanas évektől kezdve sikeresen állandósult az egész térségben.

Ebben a légkörben kellett dolgoznia Jakabnak. Feladata a keresztény gondolat elterjesztése volt a város lakói között, vétké pedig nem más, mint az, hogy abba a korbá született. Mert azt, hogy Jézus rokona és tanítványa volt, nyilvánvalóan régen megbocsátották és elfelejtették már neki. Jeruzsálemben egy szektával több vagy kevesebb pedig aligha számított. Megölésének oka nyilvánvalóan politikai volt, nem pedig vallási. Hogy működésével milyen politikai érdekeket sértett meg Jakab, az ma már minden bizonnyal kibogozhatatlan.

(Egyébként is: miféle kivégzési formának számított akkoriban a keresztre feszítés? Körülbelül olyanforma elbírálás alá eshetett, mint a zsidóknál a megkövezés. Ma már – persze, túl a szakrális jelentésen – aligha kellene neki nagyobb figyelmet szentelnünk annál, amennyit a lefejezésnek, karóba húzásnak, kerékbe törésnek, vagy az autodafének juttatunk. Napi népszórákoztatás is volt az, és mellesleg az elrettentés igen felszínes, kevés haszonnal járó látszata. Csakhogy ez igencsak derék római lelemény, ennél fogva ráadásul a hatalom testgyakorlatának számíthatott. Valójában azonban hétköznapi esemény lehetett. Aki akarta, kiment a kivégzőhelyre, és megnézte. Ha véletlenül nem ért rá, otthon maradt. A keresztre feszítés végeredményét úgyis tudta mindenki. Naponta újak és újak függtek a kereszten, naponta új és új áldozatoknak vájták ki a hollók a szemét. Hogy kik is voltak ők, valójában senkit sem érdekelt. Nevük a feledésbe zuhant.)

Jakab valószínűleg nem ült a porba, nem szaggatta meg a ruháit, nem szórt hamut a fejére akkor, amikor Caligula kiadta a parancsot, miszerint őcsászárságának isteni szobrát és a Birodalom „faragott” jelképeit igenis be kell fogadniuk a zsidóknak a városba és a Templomba. Más dolga volt, a figyelem: hogyan is működik ez az egész, a napi politika erőszak-gyakorlatának nevezett szörnyűség. S mivel igen művelt és a feltételezések szerint zseniális elme is volt, rájött valamire, ami korszakalkotó, amire a nyelvész Arisztotelésznek még ilyen értelemben nem terjedhetett ki a figyelme: minden politikai kommunikációnak az elsődleges alapja a nyelv, a kellőképpen és célzatosan formált szöveg, „*a gonoszságnak összessége*”. A nyelven, a nyelvről szerzett ismeretein keresztül lehet behúzni a csőbe mindenkit. Jakab görögös iskolázottságánál fogva egészen biztosan tanulta és olvasta Arisztotelész műveit. Arisztotelész pedig ezt írja a *Hermeneutikában*: „*Az igazság és a tévedés az összekapcsoláson és szétválasztáson múlik*”.

Amikor egy kultúra az összeomlás szélére kerül, „*elkezdenek önfeljűsködni a szavak*” – hogy Bratka László zseniális mondatát

idézem. Csakhogy korántsem önmagától kezdődik el ez az önfejlődés. Valakiknek el kell indítaniuk ezt a folyamatot, közkeletű szólással: „meg kell cölözni” a befogadói-elfogadói réteget. Ehhez gondos manipulációval fel kell építeni a nyelvet csupán kisgyermeki szinten ismerők széles tömegét. Látszatra legalábbis: némi hatalmat vagy akár betevő javakat kell adni a kezükbe. Ettől ugyan először a felszínen a gondolkodás nem változik meg gyökeresen, hanem metaforizálódás hatására csupán megcsúszik az idegen szöveggörnyezetben a szójelentés. Ez azonban a köznapi nyelvhasználatban azt a kétségbeesítő helyzetet hozza létre, hogy lassan, fokozatosan megszűnik a képi és fogalmi gondolkodás közötti, Arisztotelész által nagyon fontosnak tartott különbségtevés, betemetődik az arisztotelészi „igazság és a tévedés” között tátongó, mindaddig áthidalhatatlannak gondolt félelmetes szakadék. Ennek pedig az a következménye, hogy a befogadó egy idő múlva azon kapja magát, hogy nem érti pontosan az elhangzott mondatokat. Külön-külön minden szó ismerős, a szavak, szerkezetek összekapcsolása mégsem a megszokott jelentéstartományt eredményezi. A konkrét jelek helyét ugyanis, először elbitorolják a metaforák, aztán – mivel abszolút ikonikus, jeltárgy nélküli gondolkodás lehetetlen – a jeltárgy és a jel közötti kapcsolat elhomályosulása következtében megbillen maga a nyelvi gondolkodás is. Az ember jót hall, és közben gonosz történik. Várja a rosszra a jót, viszont az nagy biztonsággal nem következik be. Csak a még rosszabb, pedig a jóról beszélnek görögül is, arámiul is s a többi nyelven. Ezek után már nem lehet semmit a helyére tenni, a folyamat, ha megindult, megállíthatatlan. Elérkezik az az idő, amikor már a Törvény is külön magyarázatra szorul. Ezt az új Babel tornyát építette fel sikeresen Jeruzsálemben Róma. Ekkor válik igazán sajátjává a térség. El lehetett kezdeni a Templom lerombolását, egy nagy, egyetemes kultúra szétverését.

Részt vett-e Jakab a rómaiakkal folytatott tárgyalásokon? Főpap létére, minden bizonnyal. Hallgathatta a rómaiak csúrtcsavart magyarázatait. Bőven volt tehát alkalma arra, hogy a mondatok megváltozott jelentéstartalmára s ugyanakkor a gyökerestül kifordult valóságra, mint kontrasztra odafigyeljen. Elképzelhető, mennyire hathatott rá az addig ismerős „szabadság” vagy a „függetlenség”, „igazság” szavak jelentésvesztése. Az igazság és a tévedés egymásba mosásának manipulatív aktuusa. Hogy a Törvény aligha törvény többé, mert lassan átértelmeződik a nyelv, amelyen keresztül érvényesülni képes. Képzeljük el: ül Jakab a valamiféle tárgyaláson vagy tanácsban, és az eredeti jelentésüktől messze kóborolt, elmetaforizált szavakon gondolkodik. Talán ez volt az az időszak, amely a nyelvről, mint megszelídíthetetlen gonoszról szóló mondatokat szülte.

Amikor Jakabot 62-ben (63-ban?) letaszították a Templom oromzatáról, hogy aztán a lezuhant szentéletű férfiút megkövezzék, s doronggal agyonverjék, Jeruzsálemben már csak a haloklás nyolc (hét?) esztendeje volt hátra. Ezek is milyen esztendő! Keveredett itt már minden: hősiesség és szabadságharc és testvérháború. A Törvény elkeseredett védelme és az elszabadult büntetés. Mérheterlen gazdagság és éhezés. Mindenben a római politika hizlalta nagyra magát. A rómaiaknak ekkor már semmi nem volt sürgős. Vespasianus még azt a luxust is megengedhette magának, hogy Titusra hagyja Jeruzsálem elpusztításának feladatát. Titus sem sietett. A városfalakon belül a védők az ő közreműködése nélkül is halomra gyilkolták egymást. Tarolt az éhhalál. Pedig talán nem volt ember az ostromlott Jeruzsálemben, aki ne akarta volna megvédeni a rómaiaktól a várost. A „védelem” szót azonban már mindenki másképpen értelmezte, de talán

olyanok is voltak, akik „túlélés” jelentésben használták. A közös szándékból így támadt az önpusztító zűrzavar. A „halálos méreggel teljes” nyelv elvégezte dicstelen feladatát.

És most idézzünk fel egy, a Jakabé után majd kétezer esztendővel keletkezett szöveget: „A gesztenyefa gyökere éppen az alatt a pad alatt mélyedt a földbe, amelyiken ültem. De már nem emlékeztem rá, hogy gyökér. A szavak szétfoszlottak, s a szavakkal együtt a dolgok jelentése is... szavak nélkül gondolkoztam, a dolgokról, magukkal a dolgokkal... Fekete? Az a gyökér nem volt fekete, nem, nem feketeség volt az, amit ezen a fadarabon láttam, hanem... Ez a feketeség, ez az alaktalan és petyhüdt létezés túlsordult, jóval túlsordult a látás, szaglás, ízlelés határain. De gazdagsága zűrzavarrá vált, s a végén éppen, mert túl sok volt, nem volt semmi sem.” Az idézet Jean-Paul Sartre egyik novellájából való, s nagyjából ugyanarról szól, mint a Jakab apostolnak közönséges levele. Az emberi létezés és a nyelv különös viszonyáról.

Sartrenál a létezés alaktalan és petyhüdt. Hogy közelítsünk középponti figuránkhöz, Jakabhoz, régi szóval azt is mondhatnánk: a létezés (és annak kifejezése) a (még) egzisztencialista Sartre szemlélete szerint túl van a dekadencián, s már elindult a fogalmi megfogalmazhatatlanság felé. Az utolsó pillanatban vagyunk, amikor még megkísérelhetünk megragadni valamit ebből a világból. Amikor a nyelvnek még megvan a lehetősége arra, hogy az igazság tükre lehessen. Sartre is ezen gondolkodott. Az idézet kipontozott részeiben az elbeszélő néhány kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy a jelét vesztett „gyökér” jeltárgyat legalább metaforikus módszerrel meghatározza, s ezáltal valamiképpen mégis valóságossá tegye, azaz a kerti padon ülve megmentse a nyelvet a pusztulástól, ám cvvel a kísérlettel mégis kudarcot vallott. Hiszen a metafora egyetlen jeltárgy megnevezéséhez valóban túl sok. Azonban a létezés zűrzavarában elvesztette funkcióját és fontosságát a nyelv, önmagát a szó. Vagyis nincs többé sem igazság, sem tévedés. A semmi van, ez a kísérteties oximoronja az ember valóságának.

A huszadik-huszonegyedik század embere kétségbevonhatatlan előnnyel bír ókori társával szemben. Olyan kincse volt (és van), amivel a másik nem rendelkezhetett (rendelkezik): már nem hisz Istent, nem hiszi a Törvényt, mint Jakab tette volt. Mi más ez, ha nem a szabadság (a megszabadultság)? Rájött, hogy mivel a saját jelrendszerrel megnevezhető valóság számára a továbbiakban megközelíthetetlené lett, nem is érdemes vele foglalkozni. A kaotikussá összeomlott kozmosz felcserélendő. Lehet úgy is dolgozni, enni, inni, szeretkezni, élettünket végigélni, mintha álomban tennénk. Korunk emberének új valósága a virtuális. Ez a valóság nem igaz, de a megszólalásig olyan, mintha az lenne. Babel tornya a semmiben lebeg, emiatt minden megfoghatónál vonzóbb, mert rajta van egy képen, amit viszont bármikor le lehet törölni, ki lehet kapcsolni. És ennek megvan a maga kétségbevonhatatlan haszna is: mivel az élet egy nagy szimulátor, nekünk nem kell mást tennünk, mint ülni egy székben, és eljátszani vagy elnézegetni ezt a valóságot. Nem okoz ugyan valami nagy örömet, viszont a kudarcot tökéletesen kizárja. Közben ki lehet iktatni a szükségtelenné vált nyelvet. Nincs többé igazság és tévedés, csak a kettőből összegyúrt, üres metafora, két olyan jel viszonya, amely két jelet egyetlen közös elem sem kapcsol össze. A virtuális ikon.

Idézzük csak fel, mit írt Szent Jakab: „Atyámfiak, nem kellene ezeknek így lenni!”